

GENEROSITEIT IN EEN VERDICHTENDE STAD

door Mark Minkjan

jury

Janneke Bierman (voorzitter)

Carin ter Beek

Roy Bijhouwer

Mark Minkjan

Net als de rest van Nederland staat Utrecht voor een forse woningbouwopgave. In 2040 verwacht de stad zo'n 100.000 inwoners meer te hebben dan nu, een groei van bijna 25 procent. Een bonte verzameling expressieve gevels waarachter eenvormige woningen schuilgaan, is niet genoeg om deze groei te laten opbloeien tot diverse en leefbare wijken. Er moet worden verdicht, er is nood aan een gevarieerd woningaanbod dat plek biedt aan een verscheidenheid aan huishoudens en doorstroom bevordert. De woningbouw moet goed aansluiten op openbare ruimtes die rijk zijn aan gedeelde voorzieningen, biodiversiteit moet worden beschermd en de energietransitie moet worden versneld.

Dat is niet niks, maar juist het huidige tijdsgewricht biedt kansen om als stad echt verschil te maken met bouwprojecten die positief bijdragen aan meerdere van deze vraagstukken. Gericht beleid van de nieuwe minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening gaat dit hopelijk bevorderen, maar ondertussen werken ontwerpers al aan deze opgaven. Een selectie van Utrechtse projecten van de afgelopen jaren biedt inspiratie voor nieuw stedelijk beleid en vernieuwende bouwkunst.

De jury van de Rietveldprijs 2022 mocht naar alle 200 opgeleverde projecten van de afgelopen twee jaar kijken om architectonische kwaliteit in de brede zin van het woord te beoordelen. Er is een shortlist van zeventien plekken gemaakt die op

een van de mooiste dagen van 2022 per fiets zijn bezocht. Ook al is Utrecht stedenbouwkundig nog een wat onsamenhangende stad, de vele fietspaden maken dat alle wijken verbonden zijn en er snel tussen verschillende stedelijke sferen kan worden bewogen. Intensieve gesprekken op de fietsdag en tijdens een evaluatieavond hebben de jury gebracht tot vijf nominaties. Hierbij hielden de juryleden de oprichtingscriteria van de Rietveldprijs in ogenschouw: het gaat om de kwaliteit van het uitgevoerde project en de bijdrage die het levert aan de gebouwde omgeving, waarmee het als drager van stedelijke cultuur kan worden beschouwd. De jury zocht daarom naar een combinatie van architectonische, stedenbouwkundige en landschappelijke kwaliteit in projecten die fysiek, sociaal en ecologisch betekenis toevoegen aan de stad Utrecht. De jury werd getroffen door een handvol plekken die een veelzijdige generositeit bieden binnen de groeiende en verdichtende stad.

Goede woonmilieus

Voordat de nominaties worden besproken, deelt de jury graag een aantal bespiegelingen op het geheel van de opgeleverde projecten, waarvan het gros bestaat uit woningbouw. Er kwamen voorbeelden voorbij van dynamische binnenstedelijke hoogbouw, fraaie stadsvilla's en fantasieloze dozenstapels, tot monofunctionele woonwijken, doeltreffende transformaties en renovaties van wisselend niveau.

Leidsche Rijn Centrum laat bijvoorbeeld een grote stedenbouwkundige kwaliteit zien. De hoge dichtheid creëert een aangename stedelijkheid en de openbare ruimte floreert door de veelheid aan voorzieningen. Ook sociale huurcomplexen zijn hier zorgvuldig ingepast met aandacht voor de individuele woningen.

De jury kijkt uit naar de afronding van het Wisselspoorgebied, waar zorg voor de openbare ruimte, goed uitgewerkte architectuur en slimme inpassing van verkeersvoorzieningen samenkomen. De aansluiting met het toekomstige park en een waardevolle invulling van het industriële erfgoed kunnen de kers op deze taart worden.

De renovatie en verduurzaming van de bestaande woningvoorraad zijn van cruciaal belang voor de stad, niet in de laatste plaats in de goed opgezette jarenzestigwijken. Bewoners van de destijds gebouwde flats hebben baat bij een lage energierekening, terwijl de wijken als geheel door levendige functies in de plinten, gerichte verdichting en introductie van gemeenschappelijke voorzieningen hun belangrijke rol voor de stad kunnen bestendigen.

Betrokkenheid van bewoners levert doorgaans meerwaarde op, dat bewijzen zelfbouw- en coöperatieve projecten en Collectief Particulier Opdrachtgeverschap (CPO). Goede woonmilieus mogen echter niet afhangen van particulier initiatief; slechts een klein deel van de Utrechters heeft voldoende tijd en geld voor dit soort projecten.

Met het oog op de wisselende kwaliteit van woningbouw lijkt het de jury een goed idee om een speciale woningbouwprijs aan de Rietveldprijs te koppelen om het ontwerp van goed en betaalbaar wonen in Utrecht extra aandacht te geven. Dit kan opdrachtgevers, stedenbouwkundigen, welstandscommissies, architecten en landschapsarchitecten inspireren tot hoogwaardige en samenhangende oplossingen.

Duurzame stedelijkheid

Om een klimaatcatastrofe te voorkomen, moet een radicaal andere omgang met energie, verbranding en ontginning leidend worden bij het ontwerp en de productie van de gebouwde omgeving. Verduurzaming is niet alleen kwestie van isolatie en duurzame energie, maar vergt ook een transitie in materiaalgebruik en bouwmethoden. Circulariteit, natuurinclusiviteit en 'biobased' bouwen zijn noodzakelijke benaderingen om de uitstoot van onder meer stikstof en CO₂ te beperken en zo de versterking van biodiversiteit te verminderen.

De opgeleverde projecten laten hiervan al voorzichtige voorbeelden zien. De komende jaren zullen ontmantelbare gebouwen meer regel dan uitzondering worden, net als de toepassing van houtconstructies, natuurlijke isolatiematerialen en ongebakken aarde. Het is aan architecten om deze omwenteling vorm te geven in nieuwe typologieën met een eigen esthetiek, gebruikslogica en ruimtelijke kwaliteit. Zo zou toepassing van geredde bouwmaterialen moeten leiden tot meer dan huttenbouwethiek en geraffineerd de schoonheid en waarde van materiaalcycli kunnen tonen.

De verdere verdichting van de stad kan een prettige stedelijkheid opleveren als de auto nog meer plaatsmaakt voor de fiets en het openbaar vervoer. Een andere voorwaarde is de aanwezigheid van goede openbare ruimte en gedeelde voorzieningen. Zeker wanneer woningen compacter worden, is het essentieel dat mensen een deel van hun dagelijks leven prettig, gezond en effectief buitenshuis kunnen doorbrengen en elkaar daar kunnen ontmoeten.

Meerdere nieuwe plekken in de stad tonen een groeiende aandacht voor de gemeenschappelijke ruimte waar stedelijk leven, zowel van mensen als van planten en dieren, kan floreren. Alle vijf genomineerde projecten illustreren op hun eigen wijze deze vrijgevege verdichting.

Gezond bouwdieet

Kindcentrum Rijnvliet, waarin basisonderwijs en kinderopvang zijn samengebracht, is een mooi opgezet gebouw naar ontwerp van 9graden architectuur. Vooral de ontsluiting die het bureau creëerde is bijzonder. Het complex in Leidsche Rijn bestaat uit twee delen gelegen aan weerszijden van een meanderend houten voet-

basisschool en kinderopvang
KINDCENTRUM RIJNVLIET
9graden architectuur

24

pad, dat aan de zuidkant gebogen oprijst naar de eerste verdieping. Daar ontsluit het als een hooggelegen 'dorpsstraat' de omliggende leerpleinen en nodigt het uit tot buitenonderwijs en natuureducatie. Deze voetbrug loopt verder tot in het aangroeiende voedselbos, dat het middelpunt van de buurt moet worden. Deze buitengewone voorziening zal ook een belangrijk onderdeel gaan vormen van het onderwijs in het kindcentrum.

Op de begane grond is naast de kern van het gebouw het kinderdagverblijf, bestaande uit twee speellokalen en atelierruimtes die een geslaagde samenkomst vormen van verschillende sferen. Deze plek biedt ook doorzichten naar de openbare gymzaal die, binnen de nieuwbouwwijk met nog weinig gemeenschappelijke faciliteiten, tevens dient als belangrijke buurtvoorziening. Met uitzondering van het vrij stenige schoolplein heeft het gebouw een aangenaam voorkomen door de toepassing van afgeronde hoeken, veel hout en aardetinten. De jury vindt het bovendien bewonderenswaardig dat een energieneutraal gebouw is gerealiseerd binnen de doorgaans krappe budgetten voor scholenbouw.

Houtbouw is een belangrijk ingrediënt in een gezond bouwdieet dat minder belastend is voor de planeet. Verscholen in de groene **Monicahof** ligt het doeltreffende houten appartementengebouw van Studio Ramin Visch. Deze kleine woontoren, die acht appartementen van 50 vierkante meter huisvest en op elke verdieping een gedeeld balkon biedt, is bovendien demontabel. Het ontwerp is mede door de afgeronde hoeken subtiel ingepast in de groene hof, waar ook een speeltuin en een voetbalveld zijn.

Niet alleen kon de prefabhoutbouw in slechts tweeënhalve week worden gemonteerd, deze methode is ook nog eens ruimtebesparend waardoor het direct aangrenzende voetbalveld gebruikt kon blijven worden tijdens de bouw. Daarmee is het project een voorbeeld voor kleinschalige inbreiding van de bestaande stad waarbij op een restplek veel kwaliteit wordt gegenereerd. De combinatie van een slimme plattegrond met een gevelbreed panoramaraam levert ondanks twee blinde zijgevels toch een magnifiek interieur op. Het nauwelijks afgewerkte en soms bruusk gemonteerde hout geeft het geheel een natuurlijke, spontane en enigszins spaarzame uitstraling in de geest van meubelmaker Gerrit Rietveld, zoals de jury die graag ziet.

Publieke oase

Het renovatieontwerp van het jarenzestiggebouw van wooncoöperatie **Overhoop** door M'n Architect laat een effectieve toepassing zien van hergebruikt bouw-materiaal. Op de website van het project is te lezen waar verschillende materialen (van isolatiewol en voorzetwanden tot radiatoren en houten gevelbekleding) vandaan komen, hoe ze zijn hergebruikt en welke afwegingen dit met zich meebracht.

28

appartementencomplex
WOONGEBOUW MONICAHOF
Studio Ramin Visch

appartementencomplex
WOONCOÖPERATIE OVERHOOP
M'n Architect

32

Het ontwerp is een voorbeeld van gemeenschappelijke zelfredzaamheid, zo uitgedacht dat ook mensen met weinig ervaring konden meebouwen. Daarmee is het bouwproces educatief, verbindend en betaalbaar.

De winkelruimtes op de begane grond van het tweelaagse gebouw zijn deels verbouwd tot woningen. Er is een gemeenschapsruimte ingepast, evenals een kringloopwinkel met kapper. Ook zijn er gastenkamers voor mensen zonder onderdak en wordt er elke vrijdag inlooplunch gehouden. Overhoop wil van de Camera Obscuradreef het groenste plein van Utrecht maken door het beheer van het openbaar groen van de gemeente over te nemen, aan bodemverbetering te gaan doen en allerlei vegetatie aan te planten.

De ontwerpkracht zit bij dit project evenzeer in het organisatiemodel. Het is de christelijke woongemeenschap, die het blok al sinds 2008 bewoont, gelukt de eerste wooncoöperatie van Utrecht te stichten, vervolgens het gebouw aan te kopen en als collectief te renoveren. Hiermee is in betaalbare woningen voorzien en is vastgoed van de markt gehouden.

De gemeente Utrecht wil wooncoöperaties graag faciliteren, maar omdat Overhoop de eerste is, moesten veel hindernissen genomen worden en dat kostte veel tijd en energie. Hopelijk is hiermee de weg bereid voor toekomstige coöperaties. De uitgebreide documentatie van Overhoop draagt er in elk geval aan bij dat het wiel niet helemaal opnieuw uitgevonden hoeft te worden.

Een andere publieke oase openbaarde zich toen de jury **Post Utrecht** aan de Neude binnenstapte. De centrale hal van dit voormalige hoofdkantoor symboliseerde als een kathedraal voor de post en telegrafie ooit verbondenheid met de wereld, en functioneert nu als genereuze publieke ruimte die bezoekers – zonder verplichte consumptie – verwelkomt in de wereld van verbeelding, ontplooiing en ontmoeting.

De transformatie door Rijnboutt en Zecc Architecten is programmatisch sterk: terwijl eerder alleen de hal openbaar was, is het gebouw nu tot in de nok toe toegankelijk met voorzieningen als winkels, horeca, een auditorium en een hoge studieruimte onder de historische binten. Ook zijn nieuwe ingangen gecreëerd, wat mooie doorzichten schept.

Het bouwvolume dat aan de achterkant is toegevoegd op de voormalige expeditieplaats voelt vanzelfsprekend omdat het speels voortbouwt op de lijnen en de textuur van de oudbouw, zonder historiserend te zijn. De keramische gevelbekleding geeft een trots voorkomen aan de tweede voorkant aan de Oudegracht, waar zich nu een drukbezochte boekhandel bevindt. Een directe verbinding tussen boekhandel en bibliotheek zou mooi zijn geweest, net als een meer verfijnde inpassing van de invalidenlift in de entree naar de hal. Ook de luchtbehandeling boven op de nieuwbouw had iets geraffineerder gekund. Desalniettemin een kansrijke nominatie.

36

bibliotheek en winkels
POST UTRECHT
Rijnboutt en Zecc Architecten

Verzachting en vertraging

In de voorbije twee jaar is er nog meer genereuze openbare ruimte toegevoegd met een grote betekenis voor de stad. Na de aanhoudende strijd van actiegroepen en de lange adem van de gemeente werd de demping van de **Catharijnesingel** na een halve eeuw teruggedraaid en is de historische binnenstad weer omsingeld door water en groen.

Met de oplevering van het laatste deel van de singel en het singelpark – tussen de Marga Klompébrug en de Bartholomeïbrug – is niet alleen de cirkel rond, maar wordt ook getoond hoe publieke ruimte in een verdichtende stad een belangrijk rustpunt kan bieden en bovendien houvast biedt in de stedelijke oriëntatie. Het is een voorbeeldproject dat past in de verzachting en vertraging van de binnenstad, waarbij steen en verkeer plaatsmaken voor water, biodiversiteit en verblijf.

Het parkontwerp van OKRA landschapsarchitecten bouwt voort op de historische parkaanleg van Jan David Zocher, maar biedt uitdrukkelijk toevoegingen die klimaatadaptatie en ecologie ten goede komen. Een deel van de droogleggingsinfrastructuur uit de vorige eeuw is hergebruikt als regenwateropslag en bezinkbassin voor irrigatie van het park en de oevers. Het oevertalud is beplant met gevarieerde vegetatie die verschillende insecten aantrekt en in combinatie met het water een fraai aanzicht geeft. De dubbele damwand schept een waterbiotoop voor vissen, vogels en insecten. Op deze centrale locatie werkt de ingetogen steiger goed als rustplek en de moeilijk te weigeren uitnodiging tot wandelen of hardlopen over het schelpenpad draagt bij aan een gezonde stad.

De laatste fase van het singelherstel is daarmee de meest vooruitstrevende. Met het oog op klimaat, biodiversiteit en volksgezondheid kunnen de hier aanwezige kwaliteiten inspiratie bieden voor andere stedelijke bouwprojecten, zoals woningbouw of bedrijfspanden. Bovendien daagt dit project toekomstige ontwerpers van stedelijke publieke ruimtes uit om meer van zulke openbare overvloed te creëren.

De jury kent de Rietveldprijs 2022 toe aan OKRA landschapsarchitecten voor het sluitstuk van de Catharijnesingel.

17

park en oever
CATHARIJNESINGEL ZUID
OKRA landschapsarchitecten